

DE MODELWIJK

OOG OP DE MODELWIJK IN LAKEN EN ARCHITECT RENAAT BRAEM

L. CANDAU

INLEIDING

Het driehoekige gebied met een oppervlakte van 17 Ha en gelegen aan de overzijde van de tentoonstellingswijk, begrensd in het Noordwesten door de Romeinsesteenweg, in het Oosten door de Citroenbomenlaan en in het Zuiden door de Dikkebeuklaan, onderging in de zestiger jaren de grootste metamorfose op gebied van stadsvernieuwing in de Brusselse Agglomeratie.

Met het oog op de Wereldtentoonstelling van 1958 werden op regeringsvlak reeds in 1954 de plannen gesmeed om een complete wijk te bouwen met eigen sociale, economische en technische voorzieningen. De initiatiefnemer was de Heer Brunfaut, gewezen stichter van de Sociale Huisvestingsmaatschappij "de Lakense Haard" in 1920, die de volledige steun genoot van de Ministers Van Acker en Leburton.

Deze "Stad in de Stad" moest een blikvanger worden voor de bezoekers van de wereldtentoonstelling maar door allerlei omstandigheden liep het project veel vertraging op en kon de wijk met haar 1029 woningen pas 10 jaar later optimaal functioneren.

Oorspronkelijk werden 6 vermaarde architecten(-groepen) gekozen om het project uit te werken: de heren Panis, Van Doosselaere, Coolens en Braem en de architectenbureaus "Groupe Equerre" en groep "Structures". Nu is het zo dat Renaat Braem van de acclimatiseringstijd welke de teamleden nodig hadden om op elkaar ingespeeld te geraken gebruik maakte om met de hem eigen grafische overtuigingskracht een omvattend concept naar voor te schuiven dat de algemene lay-out ingrijpend bepaalde.

Het achterliggende idee van de drie zeer hoge torenflatwoningen van de Modelwijk is verwant met dat van de appartementsgebouwen op het Zuidplein in Amsterdam en de groepswoningen gebouwd op het Kiel in Antwerpen waaraan R. Braem ook meewerkte. De drie torens werden op pijlers gebouwd zodat men onderaan de gebouwen een vrij doorzicht bewam.

Het initiële plan zou echter tijdens het bouwproces heel wat wijzigingen ondergaan en de sociale voorzieningen waarvan sprake hierboven: centraal winkelcentrum, café-restaurant, scholen en een kerk werden niet uitgevoerd. Ook werden de geplande eengezinswoningen na aanslepend

overleg vervangen door willekeurig verspreide blokken. Zelfs de afwerking van het sociaal-cultureel centrum werd pas na jaren ter beschikking van de bewoners gesteld.

Vermeldenswaard is wel een bepaalde bouwtechniek die voor het eerst op een Belgische werf in praktijk werd gebracht. Het betreft hier de toepassing van zware préfabricatie-procédés (gevelpartijen-steunmuren-vloeren), hetgeen een leerrijke ervaring was.

Welke ook de kritiek weze die de Modelwijk in de loop van de jaren na de afwerking te verduren kreeg, het blijft een vaststaand feit dat vandaag de dag de Modelwijk met haar 4000 bewoners zich als een stukje stad van de omgeving onderscheidt door haar eenheid en haar samenhang.

En hoewel de nodige kredieten voor een regelmatig en efficiënt onderhoud soms wel eens wat krap worden zijn de meeste bewoners, die voor het merendeel niet tot de gegoede stand behoren best tevreden. De vrij grote deelname aan de regelmatig georganiseerde activiteiten in het sociaal-cultureel centrum zijn hiervan een levendig bewijs.

En intussen waart de geest van Renaat Braem nog steeds tussen de bouwmodules van de Modelwijk...

Renaat Braem in enkele lijnen omschrijven is een onmogelijke opgave. Daarom beperken wij ons tot het veelzijdige spectrum van zijn beroepsactiviteiten.

Zijn zuiver architecturaal werk kan opgedeeld worden, enerzijds in de uitvoering van particuliere woningen en grote verwezenlijkingen, meestal in samenwerking met andere bouwmeesters; anderzijds in zijn menigvuldige utopische projecten en grootschalige plannen waarmee hij deelnam aan uitgeschreven prijskampen. Vele van deze projecten werden nooit uitgevoerd maar vrij vaak bekroond.

Voorts wijzen wij ook op zijn rol als pedagoog. Hij gaf les aan het Hoger Instituut voor Architectuur en Stedebouw te Antwerpen waar hij sinds 1962 de functies waarnam van bestuurder.

Een ander aspect van zijn persoonlijkheid kwam ook tot uiting in zijn nagelaten geschriften en is gekenmerkt door een uitgesproken openhartige stijl. Talrijke artikelen van zijn hand verschenen in nationale en internationale bouwkundige tijdschriften. Hij was zelf oprichter en hoofdredacteur van twee tijdschriften "Bouwen en wonen" en "Plan".

Hij aarzelde ook niet om zich persoonlijk te engageren en vervulde de publieke taken van urbanist in de gemeenten Edingen en Deurne. Buiten de

landsgrenzen deed hij zich opmerken tijdens zijn deelname aan internationale congressen zoals het Congres International d'Architecture Moderne.

Hij gaf ook talrijke voordrachten in binnen- en buitenland. Zijn opvattingen over architectuur, stedenbouw, ruimtelijke ordening en monumentenzorg kwamen vaak aan bod in de media, zowel in de pers, radio en TV. Hij werd ook opgenomen als lid van de Koninklijke Vlaamse Academie.

Als kunstenaar ontpopte hij zich als schrijver van twee boeken: "Het schoonste Land ter Wereld", een hardnekkig vooruitkijken naar zijn architecturale utopie en "Het lelijkste Land ter Wereld" waarin hij zijn visie schetst op wat een autonome wijk van sociale huisvesting zou moeten zijn.

Tenslotte vermelden wij nog dat hij soms nog de tijd vond om zijn creatief vermogen te ontvouwen in schilder- en beeldhouwwerk.

Al met al is het dus niet verwonderlijk dat de Modelwijk op de Heizel doordrongen is met een grote strengheid en toch met zekere sierlijkheid, kenmerken waarmee deze vermaarde en complete architect zijn stempel drukte op deze site.

Ik wens ter aller laatste toch ook een woordje van dank neer te pennen voor Mevr. Jacobs, die zo vriendelijk was ook een bijdrage te leveren aan deze extra-editie: zij is geen regulier lid van Laca, (maar zeker welkom!) en heeft haar thesis over het enige door Braem alleen geconcipeerde gebouw in het Brussels Gewest op onze vranke vraag graag en uitstekend samengevat, en ik meen dat u mijn mening delen zal.

RENAAT BRAEM IN ZIJN MEMOIRES¹

MODELWIJK HEIZEL

De Nationale Maatschappij voor de Huisvesting (NMH) vatte in 1956 het plan op een complete wijk te bouwen vlak bij de terreinen van de Expo '58 in Brussel. Ditmaal zouden de sociale voorzieningen niet worden vergeten.

Na rijp beraad werden zes architecten(groepen) aangeduid om het ontwerp op te maken. Twee uit Vlaanderen (Coolens van Gent en Braem van Antwerpen), twee uit Brussel (Van Dooselaere en de groep Structures) en twee uit Wallonië (Panis van Bergen en de Luikse groep l'Equerre) ; drie van de linker- en drie van de rechterzijde ! Een wonder van Belgische evenwicht. Wij kenden mekaar nauwelijks van naam, alleen met l'Equerre had ik binnen CIAM al samengewerkt.

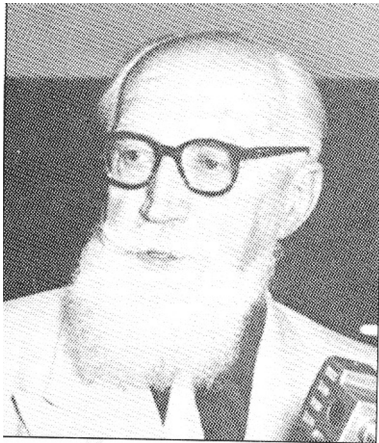
Er volgde een reeks vergaderingen, werkvergaderingen en eetvergaderingen in de Beenhouwersstraat, die rijkelijk met Italiaanse wijn besproeid werden. In het algemeen voerden de Walen het hoge woord maar uiteindelijk waren het Braems nogal spectaculaire ideeën die het haalden. Die ideeën werden door de Nationale Maatschappij aanvaard en we mochten aan het werk.

Wij richtten een bureau op in het midden van het terrein met een chef de bureau, Jacques Aron, tekenaars en een secretaresse. Er werd ook een grote maquette vervaardigd om het ontwerp voor de beheerraad van de NMH te verduidelijken. Wij zorgden dat de tekeningen op tijd klaar kwamen, maar de lokale maatschappij Le Foyer Laekenois maakte telkens moeilijkheden, zodat de zaken aansleepten en de onderneming niet als deel van de Expo haar rol kon vervullen van typisch Belgische verwezenlijking, maar wel als typisch voorbeeld van hoe het niet moest worden aangepakt. Vanzelfsprekend was de moeilijkheid weer dat verschillende financieringsbronnen moesten worden aangesproken, die met elkaar niets te maken hadden.

Wij hadden een compleet plan van een axiale wijk opgemaakt, maar er kwamen telkens nieuwe problemen de uitvoering beletten. Uiteindelijk kwamen er alleen woningen in hoogbouw, ook al hadden wij verschillende projecten ingeleverd en berekend voor eengezinswoningen. Die zijn er nooit gekomen. Het was de traditie van de lokale maatschappij alleen hoog- en middenhoogbouw op te richten en daar is ze mordicus bij gebleven. Wij hadden scholen ontworpen, officiële en "vrije" ; die zijn er nooit gekomen. Wij hadden een centraal winkelcentrum rond een plein voorzien, maar dat is er nooit gekomen, wel een warenhuis, op de plaats die het zelf gekozen had. Wij hadden een verkeerssysteem ontworpen waar-

¹ Renaat Braem : Het schoonste land ter wereld, Kritak, Leuven, 1987, 215 p. pp. 116-119

door de winkels langs onder bevoorraad konden worden, maar dat is niet gebruikt. Over het sociaal centrum wist Brunfaut, nochtans de auteur van

de wet op de financiering van de sociale woningbouw, te vertellen: "Un centre social, à quoi bon ? A quoi cela peut-il servir ?" Wij hebben dan een voorwendsel gebruikt om het toch te doen uitvoeren. We stelden namelijk dat die constructie nodig was om de grote garage – waarvan men natuurlijk wel de noodzaak inzag – recht te houden. Anders zou de heuvel erachter ze wegduwen ! Niemand kon echter het sociaal centrum financieren, zodat het jaren heeft leeggestaan. Men heeft het zelfs als magazijn voor decors van de Munt-schouwburg gebruikt. Een paar jaar geleden pas

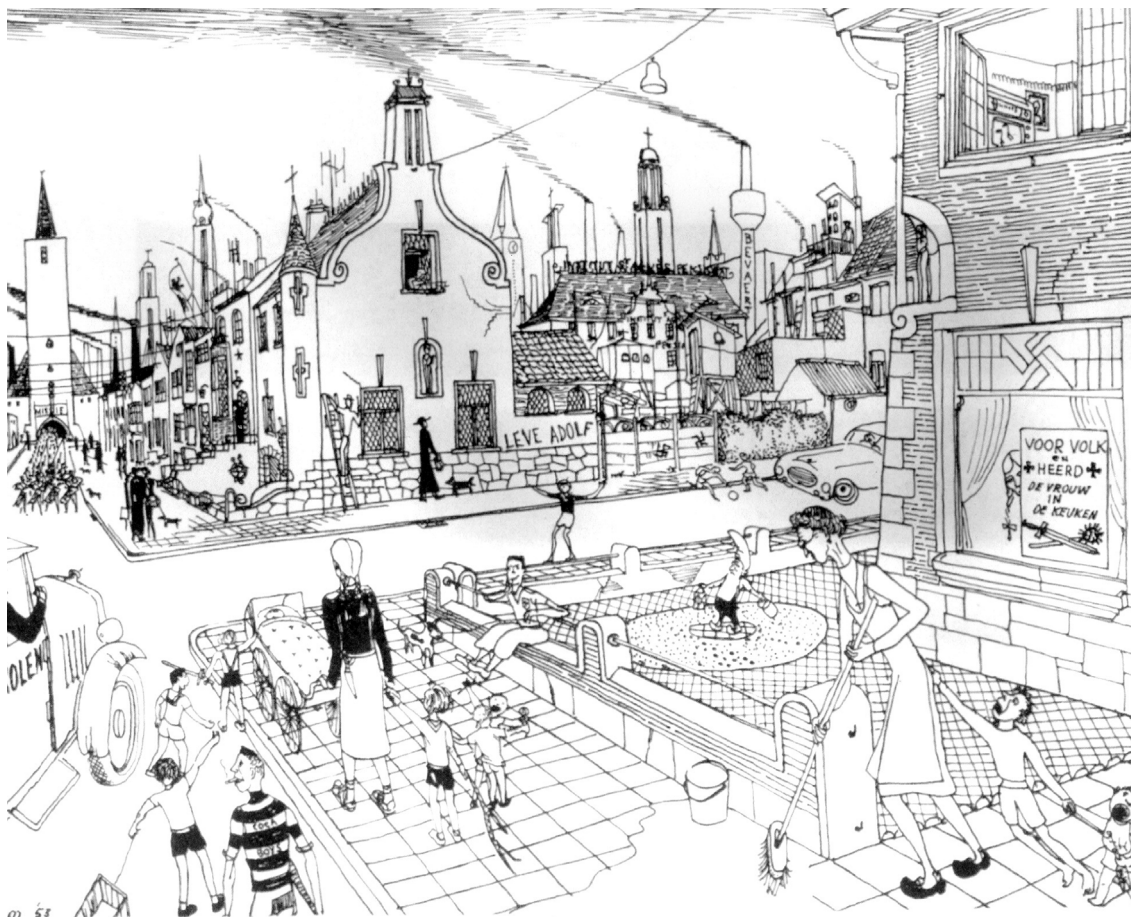
heeft men het gebouw eindelijk als sociaal centrum ingericht. Ik had er een mooi plan voor opgemaakt, maar het werd ondeskundig gebruikt.

Die hele Cité Modèle is een demonstratie van Belgische middelmatigheid en van de onkunde van allerlei administraties. Tenslotte heeft men er nog een paar banale woonblokken tussen gelapt die de totale plastische compositie, waar wij zo fier over waren, verknoeid heeft. De bijzondere plannen van aanleg voor de zone rond de wijk hielden geen rekening met de Cité Modèle. De weidse perspectieven die wij voor zo'n wijk nodig achtten zijn verknoeid, de buurt is volgebouwd met zielloze klompen. Er was weer eens een kans verkeken om in België een betekenisvolle bijdrage te leveren voor een architecturaal geheel waarin het ideaal van de moderne stedenbouw verwezenlijkt was, o.a. met een volkomen scheiding van auto- en voetgangersverkeer.

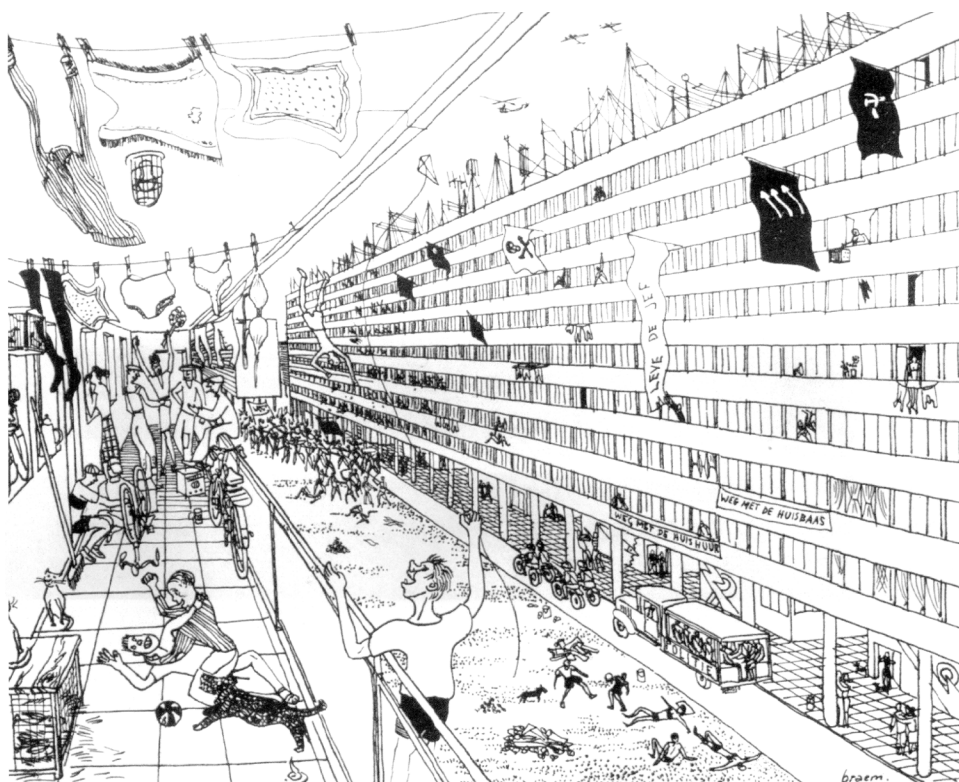
Die sabotage werd bekroond door het weglaten van een plastische compositie boven het sociaal centrum, een compositie die de algemene geest sculpturaal moest vertolken. Men betonnerde de voet van deze compositie, maar de raad van beheer belette ons het geheel te laten uitvoeren. Het ging om een ellipsvormige ring die in de ruimte zweefde met glazen vullingen die de lucht, het water, en het vuur verbeeldde, dit alles bekroond met een dubbele winkelhaak die de dwingende rol van de rechte hoek in de hele opvatting zou beklemtonen.

Die sculptuur is er dus niet gekomen dank zij de stompzinnigheid van de Lakense administrateurs die ik hierbij naar de hel wens. Ik had ook de nooit gebouwde kerk ontworpen en oogstte felicitaties van mijn gelovige confraters. Zij schonken mij een boek om mij te bekeren, maar dat is hen niet gelukt. Ik ruik te veel naar solfer !

Ik ga hier de autoriteiten nogmaals te lijf en ik meen niet ten onrechte. Het is hun opdracht gids te zijn en met zachte dwang de woontoestanden te verbeteren, maar ... er zijn de bewoners zelf en ook die doen ten slotte de balans doorwegen naar de slechte kant via hun 'democratisch' benoemde mandatarissen.

De huizen van de katholieken in de ogen van de socialisten

De huizen van de socialisten in de ogen van de katholieken

Van Sociaal Centrum tot Cultureel Centrum in de Modelwijk.

Verleden en toekomst.

Het heeft letterlijk voeten in de aarde gekost om het oorspronkelijk voorziene sociaal centrum te realiseren. Elders in dit nummer leest men in de memoires van Renaat Braem hoe men het zelfs onder een voorwendsel half in de berm moest inbouwen om het uit de grond te krijgen...

En toen het er stond bleek geen enkele instantie bereid de activiteiten die er plaats moesten vinden te financieren.

Het zou pas in 1973 voor zijn oorspronkelijke bestemming in gebruik worden genomen, maar dan wel onder de benaming cultureel centrum. In die jaren rezen de culturele centra immers over heel het land als paddestoelen uit de grond.

Wij zullen niet gans de bewogen geschiedenis op de voet volgen, en volstaan met er op te wijzen dat de activiteiten de jongste jaren er zulke uitbreiding namen dat de capaciteit niet meer volstond. De aanvragen voor lokalen kwamen zowel van verenigingen uit de wijk als van diverse stadsdiensten.

Op een persconferentie van 28 april 2004 werd tenslotte een plan voorgesteld om een bijkomende verdieping boven op het bestaande gebouw op te trekken.

Eerste schepen Henri Simons, bevoegd voor Stedenbouw, Cultuur en Bescherming van het patrimonium, plaatste de uitbreiding in het kader van de decentralisatie van het cultuurbeleid. Uit dezelfde beleidsoptie stammen ook de plannen met het oude station van Laken, het oude gemeentehuis, het koor van de oude kerk en de Sint-Niklaaskerk in Neder-Over-Heembeek.

De Stad wil van het nieuwe gebouw het symbool van de Modelwijk maken : een plaats voor cultuur en sociale dialoog. Het is de bedoeling om iedere maand een grote culturele manifestatie te organiseren. Maar het centrum blijft een zaak van en voor de inwoners van de wijk en de activiteiten die zij er organiseren mogen er geen nadeel van ondervinden.

Schepen van Openbaar Onderwijs en van Jeugd Faouzia Hariche wees er op dat van de bijkomende verdieping ongeveer de helft bestemd is voor een Jeugdcentrum. Sinds de zomer van 2001 werden activiteiten voor jongeren tussen 12 en 18 op touw gezet door een animator van de Jeugddienst van de Stad, nog datzelfde jaar versterkt door een bijkomende animatrice.

Een eerste lokaal in een kelderverdieping was al vlug te klein, en men week uit naar het cultureel centrum waar men de grote zaal gebruikte en de administratie onderbracht.

Maar dit volstond niet meer om zowel de activiteiten van de vzw Cité Culture (waarover verder meer) en die van het Jongerencentrum van de Modelwijk, intussen versterkt met een derde animator, plaats te bieden.

Thans lopen volgende projecten :

- een jiu-jitsu atelier elke dinsdag van 18 tot 20h
- een Capoeira atelier elke woensdag van 18 tot 20h
- een keukenatelier één woensdag op twee
- bijstand bij het huiswerk op dinsdag en donderdag van 15h30 tot 17h
- theateratelier alle donderdagen van 18 tot 20h
- training mini-voetbal één zaterdag op twee (kampioenschap inter-blokken)
- video atelier met het oog op het jeugdfestival video
- hulp bij het behalen van het Europees brevet E.H.B.O.
- verschillende kampen tijdens het schoolverlof
- toekomstplannen :
- een eigen krant voor de jongeren, met ateliers om te leren schrijven en foto's te maken
- een project kalligrafie

De voorzitter van De Lakense Haard, Pascal Naples, wees nog op het belang ook een medisch steunpunt in te richten. Heel wat bewoners van de Modelwijk gaan nu naar het medisch huis van Essegem.

De bijkomende ruimte zal als volgt verdeeld worden :

- een polyvalente ontvangstruimte van +/- 90 m2
- lokalen exclusief voor de jeugddienst +/- 100 m2
- een medische ruimte +/- 120 m2
- een lokaal voor de adviesraad van de huurders +/- 10 m2
- allerlei gemeenschappelijke lokalen

In totaal een 450 m2, wat volgens de plannen van architect Eugene Liebaut uit Haaltert een 760.000 € gaat kosten.

Tenslotte nog een woord over de vzw Cité Culture. Die werd opgericht in 1999 en in haar huidige vorm bestaat zij van 2002. Als partners zetelen er in De Lakense Haard, de diensten Cultuur en Jeugd van de Stad Brussel, en de verschillende verenigingen van huurders van de Modelwijk.

Het programma van activiteiten die in de grote zaal plaatsvinden ziet er voor het seizoen 2004-2005 als volgt uit :

- alle maandagen vanaf 20h repetitie van het Poly Folies koor
- alle dinsdagen van 20 tot 22h30 atelier theaterimprovisatie
- alle woensdagen vanaf 21h Jam Session
- alle donderdagen van 18 tot 20h theateratelier van de dienst Jeugd
- alle donderdagen vanaf 20h repetitie van de fanfare Jour de Fête
- alle vrijdagen vanaf 21h concertcafé
- een zaterdag per maand een grote organisatie
- een filmforum per maand
- een zondag per maand fuif vanaf 15h

- vier zondagen per seizoen uiteenzetting "Ontdek de wereld"
- de verschillende activiteiten georganiseerd door de huurdersverenigingen

Zo te zien een eerder luidruchtige programma. Hopelijk is de isolering goed.

De bijkomende ruimte is overigens nog niet voor morgen. De molens van de administratie malen langzaam. De architect werd aangeduid in november 2002, en diende het dossier voor de bouwvergunning in op 11 maart 2004. Men hoopt de toekenningsprocedure voor de werken te kunnen starten einde 2004 zodat het gebouw operationeel zou kunnen zijn einde 2005, begin 2006.

Vereniging van Huurders van de Modelwijk

In 1961 betrokken de huurders de drie eerste torenflats, de gebouwen I, II en III, van de Modelwijk.

Deze drie indrukwekkende gebouwen torenden eenzaam uit boven een kleiachtig plateau waar ophogingen en kuilen het landschap bepaalden.

Toch waren de nieuwe huurders van de Wijk best tevreden in dit moderne complex. Ze vonden er immers een comfort dat ze in hun vroegere woningen altijd hadden moeten missen.

Helaas dienden er vele problemen te worden opgelost en zeer snel vielen er kwaadwillige daden, zelfs vandalisme, te betreuren.

Bij gebrek aan spontane contacten, merkten een groot aantal huurders dat ze hun gemeenschappelijke belangen moesten verdedigen en dat ze daarom op alle vlakken aan hetzelfde zeel moesten trekken wat hun denken en doen betrof.

Enkele stoutmoedige bewoners pleegden overleg en gingen van deur tot deur om de toestanden aan te klagen en om de moed van de onbeslistenen aan te wakkeren. Het was hun bedoeling iedereen ervan te overtuigen dat er een vergadering belegd moest worden om te beslissen over de te nemen maatregelen teneinde het gemeenschapsleven in de Wijk veilig te stellen. Als gevolg van deze vergadering, waar iedereen zijn hart kon luchten, werd een comité opgericht. Dat comité moest klaarheid in de zaak brengen en één en ander leidde ertoe dat de "Vereniging van Huurders der Modelwijk" in 1967 werd opgericht onder de vorm van een vzw.

De mensen van het comité zetten zich ten volle in en zagen toe op de huurdersbelangen. Ze smeedden banden en zorgden ervoor dat de huurders elkaar niet langer als vreemden beschouwden.

De huurders kregen de behoefte met elkaar kennis te maken en zodoende was het pad geëffend dat moest leiden tot het hoofddoel van de "VHMW" om onder de bewoners van de Modelwijk "HET VREEDZAAM SAMENLEVEN TE STIMULEREN".

Aanvankelijk ondervond de "VHMW" ernstige moeilijkheden om de dialoog met de Lakense Haard op gang te krijgen.

Maanden gingen voorbij tot de vereniging, door haar daden en woorden, haar burgerrechten verwierf. De Lakense Haard besliste om met haar een vergelijk te treffen en kende haar enkele lokalen toe (kleine ongebruikte lokalen), waar de activiteiten van de "VHMW" konden plaatsvinden. Van actieve samenwerking was er destijds geen sprake en toch zette de vereniging zich in.

Het comité begreep zeer snel dat de organisatie van de vrije tijd voor vele mensen enorm belangrijk zou worden, terwijl niemand daar toen eigenlijk het flauwste vermoeden van had. Er werd een afdeling "ontspanning" opgericht. Zonder enige financiële hulp zetten mensen van goede wil zich in voor de oprichting van diverse clubs voor, onder andere, filatelie, jeu de boules, pingpong, foto en film en klassieke dans.

Zij zorgden voor de oprichting van een bejaardenclub en een bibliotheek. Sommige van deze afdelingen zijn vandaag verdwenen, terwijl andere er nog steeds zijn.

De vereniging kreeg de openbare diensten zover een zandbak te installeren voor de kleinsten, maar op een speelplein was het toen nog altijd wachten geblazen !

De leden van de "VHMW" zetten hun beste beentje voor en verzamelden gedurende twee jaar oud papier, zodat een eerste vorm van speelplein aan de kinderen van de Wijk kon worden aangeboden.

Deze pleinen werden in 1970 ingehuldigd door de gemeenteraadsleden, met burgemeester COOREMANS voorop.

Het was ook in die tijd dat "HET PLATEAU", het redactiecomité van de brochure van de "VHMW", werd opgericht. Toen deze publicatie voor het eerst verscheen, beschikten de leden van de "VHMW" slechts over een voorraad oud papier, een oude, kleine stencilmachine en een heleboel enthousiasme.

Gedurende eindeloze uren werden de gestencilde teksten blad per blad met de hand gedrukt, bijeengestoken en geniet om uiteindelijk in alle brievenbussen van de Wijk te worden besteld. Het was een heldhaftige periode. Een pionierstijd waarin mensen nog voor iets warmliepen. Iets wat we ons vandaag nog moeilijk kunnen voorstellen.

Later werd een groter lokaal onder de toegangsbrug van de Wijk door de maatschappij aan de "VHMW" ter beschikking gesteld. Alles was er nog te doen en alles werd er gedaan. De eerste feesten van de "VHMW" vonden er plaats. De bejaardenclub palmde de enorme hall in op de benedenverdieping van de kantoren van de Lakense Haard. Vervolgens opende het cultureel centrum in 1973 zijn deuren en mag de "VHMW" er zijn intrek nemen.

De vereniging heeft zich ook ingezet voor het milieu en nam het initiatief om tijdens een "dag van de boom" een twintigtal jonge boompjes aan te planten. Deze bomen zijn er nog steeds en ze zijn flink gegroeid. Door deze actie namen de gemeentelijke diensten later contact op met de vereniging toen een groen plan werd opgesteld.

De "VHMW" kon ervoor zorgen dat de binnenpaadjes in de Wijk werden verlicht en dat er openbare banken werden neergezet. Het Gemeentebestuur zorgde tevens voor het onderhoud van de speelpleinen en de herinrichting ervan, alsook voor de aanleg van diverse sportpleinen.

In de loop der jaren werd de samenwerking tussen de "VHMW" en de Lakense Haard veel actiever en werden er onder het inspirerend voorzitterschap van de heer Demaret ware menselijke banden gesmeed. De "VHMW" werd een gesprekspartner naar wie werd geluisterd, de schakel tussen de huurder en de eigenaar. Deze schakel, die zolang op zich liet wachten, draagt vandaag zijn vruchten en zorgt ervoor dat met vertrouwen naar de toekomst kan worden uitgekeken.

De "VHMW" is van plan om, in samenwerking met de Lakense Haard, het grootste deel van haar activiteiten te wijden aan het uitbouwen van deze toekomst.

Nvdr. : deze tekst stamt uit 1995 en is niet meer actueel, maar zeer interessant voor de beschrijving van de sfeer uit de beginjaren van de vereniging.

Wat vinden de bewoners van de Modelwijk er zelf van ?

In La Libre essentielle van april 2003 verscheen een dossier over sociale huisvesting, waarin verschillende bewoners van de Modelwijk aan het woord kwamen.

Fabien Zimmerlé, de voorzitter van de Vereniging van Huurders van de Modelwijk, was ermee opgezet. "Nu zullen we tenminste kunnen uitleggen wie we zijn. Wij hebben dingen te zeggen en te tonen. Aan de pers, die ons te vaak karikaturaal afschildert. Aan het grote publiek dat ons soms met minachting bekijkt. En aan de verantwoordelijken van de huisvestingsmaatschappijen en de politiciers die geen enkel idee hebben van wie we zijn."

Voor Felix en Yolande Degreef was het toen ze in 1963 introkken in de Modelwijk als een droom. Nu ze met pensioen zijn herinneren ze zich : "Wij behoorden tot de kleine middenstand. Centrale verwarming, een dagelijkse douche, de lift, de parlofoon, het zicht op het Atomium, dat alles betekende heel veel voor ons. De eerste jaren waren nochtans niet eenvoudig. De wijk is lang een bouwwerf gebleven, maar we zouden de laatste geweest zijn om te klagen." De twee gepensioneerden kennen veel volk, maar eigenaardig genoeg zijn ze nooit binnen geweest in het appartement van een buur of van een andere huurder. "Iedereen werkte. We zegden goedendag in de gangen. Men kende elkaar zonder de behoefte te voelen verder te gaan. Nu we met pensioen zijn ontmoeten we anderen in het contactcentrum."

Françoise Van Wassenhove is hetzelfde jaar toegekomen met haar man, een beroepsmilitair, en hun twee kinderen. "De toelatingsvoorwaarden waren toen anders dan nu. Met het salaris van mijn man zou ik niet kunnen werken hebben of we lagen buiten. Nu moet men werkelijk arm en aan het einde van zijn Latijn zijn om toegelaten te worden. Ik weet niet of het daaraan ligt, maar van de nieuwkomers blijft niemand lang. Men heeft niet eens de tijd meer om kennis te maken. De vreemdelingen betrekken de grote appartementen omdat ze meerdere kinderen hebben. Sommigen, onder de anciens, hebben schrik dat het hier de "casbah" gaat worden, maar van daar om te zeggen dat we schrik hebben om buiten te komen is iets anders."

De Decaux zijn eveneens anciens van de Modelwijk. "In het begin waren er alleen maar weiden helemaal er rond" herinnert deze gewezen apotheker zich. "We dachten toen we hier kwamen dat het in afwachting was om iets elders te kopen, maar het is ons hier befallen."

Als het te herdoen was zouden ze zonder aarzelen opnieuw tekenen. Maar ze tonen zich wel bitter als ze zich buigen over de evolutie, de nieuwe burens en de toestand van de wijk.

"Ik betreurt de reglementen van vroeger. Men vergeet aan de nieuwkomers te zeggen dat er verplichtingen zijn en gedragsregels die moeten gerespecteerd worden. Ik betaal 400 € per maand, stipt op tijd. Ik los zelf kleine problemen binnenshuis op. Als men zich beklaagt dat er geen bloemen meer zijn, dat de gangen vuil zijn, dat er een probleem is met de lift en men u antwoordt dat de Lakense Haard geen geld heeft, zou men uit zijn vel springen. 15 tot 20 % van de huurders betalen niet. De Lakense Haard laat de achterstand oplopen tot 10.000 € vooraleer te reageren. Sommigen hebben het moeilijk om te betalen... Maar bekijk de auto's eens op de parkings. Allemaal mooie auto's. Toen ik hier kwam moest ik een certificaat van goed gedrag en zeden voorleggen. Dat is afgeschaft en dat betreurt ik."

Fabien Zimmerlé kent goed degenen die het moeilijk hebben op het einde van de maand. Enkele jaren geleden, toen hij met zware problemen worstelde, is hij met zijn vrouw en hun vijf kinderen naar hier gekomen, midden in de winter van 1999. "Alles moest hier herdaan worden, maar we zijn binnengegaan, hebben de drie kamers, de muren, de keukens gezien, dat alles voor 325 € in de maand lasten inbegrepen, en we hebben dat ervaren als een verlossing. Als men in een sociale woning intrekt moet men beginnen met "dank u" te zeggen."

Chantal Herregots, vroeger actief in het huurderssyndicaat, huurster sinds 1993, deelt die mening. "Als het slecht met u gaat en ge krijgt een dak boven het hoofd moogt ge niet klagen. Ge ontdekt en ziet de positieve punten : de huur aangepast aan het inkomen, tennispleinen voor de kinderen, een basketbalterrein. Het is maar later dat de problemen opduiken."

De lasten zijn ondanks alles hoog, het trekt hier overal, er zijn kakkerlakken en het is er vochtig. Ik kreeg astma na twee jaar.”

“Maar men went aan de plaats, en men kan niet heel zijn leven blijven “dank u” zeggen”, vervolgt Fabien Zimmerlé. “Na enkele weken ben ik begonnen te spreken over kleine dingen die verbeterd konden worden – we hebben er allen bij te winnen, de huurders, de politieke autoriteiten, de verantwoordelijken voor de huisvesting. Maar als men begint daarover te spreken krijgt men als antwoord : “we hebben het altijd zo gedaan, waarom veranderen ?” Het is niet gemakkelijk de administratie in beweging te krijgen, maar als men aan de juiste deuren aanklopt en tijd en geduld heeft vindt men gehoor.”

“Het probleem is de overheid te overtuigen niet enkel haar eigendom te onderhouden, maar te verbeteren”, voegt Chantal Herregods er aan toe. “De huisvestingsmaatschappij laat de problemen aanslepen opdat men ze zelf zou oplossen.”

Lucienne Beghin, ongehuwd en gehandicapt, woont in de wijk sinds meer dan twintig jaar. Toen haar moeder stierf heeft ze de huurovereenkomst van haar appartement overgenomen. Ze is nogal eenzaam. Maar haar grootste klacht is het ontbreken van voorzieningen voor minder valide personen. “Ik kan niet in mijn douche en heb de middelen niet om de aanpassing te betalen. Ik heb hier een vriendin die multiple sclerose heeft en voor wie er niet veel gedaan wordt. Die is nog meer te beklagen dan ik.”

Fabien Zimmerlé schat dat op het geheel van huurders van de Modelwijk, de helft van het bestaansminimum leeft. Hij voegt er aan toe dat de overheid die bevolking niet kent. “Ik beweer niet dat men in armoede moet leven om ze te kennen, maar wat weten ze eigenlijk van ons ? Wie in de raad van bestuur van een huisvestingsmaatschappij heeft zich al afgevraagd hoe een familie met vijf kinderen, waarvan de ouders gaan stemmen, leeft ?”

Pierre Bombaerts, vroeger verkopen van luxewagens, is bij degenen wiens wereld instort wanneer ze er zich het minst aan verwachtten. “Hoog loon, mooi huis, indrukwekkende auto, prachtig gezin...”, somt hij op. “En op een dag vliegt dat alles weg. Men meent sterk te zijn. Men zegt tegen zichzelf dat zijn leven goed ineens steekt en dat er niets kan misgaan. Het is begonnen met stress op het werk, en dan is mijn vrouw weggegaan en zijn de stoppen helemaal doorgeslagen. Ik stond op straat, zonder iets. Men heeft me hier opgevangen. Ik heb in deze wijk stilaan een nieuw leven opgebouwd. Het gaat beter nu. Ik kan praten over het verleden. Ik heb in deze wijk een mooie geest van solidariteit tussen de huurders aangetroffen. Ik zeg niet dat het zo is met iedereen, maar men heeft me weten te overtuigen giften aan te nemen.”

Voor de heer Dekeuleneer was de Modelwijk een dubbel geluk. Ook hij was geruïneerd van de ene dag op de andere en moest een nieuw werk

zoeken. Dat heeft hij in de wijk gevonden. Sinds een jaar houdt hij zich bezig met culturele animatie. En sinds twee maanden woont hij er.

De familie Bambi bewoont het appartement naast dat van Zimmerlé. De verstandhouding tussen hun is goed. Régine Mukwa, de moeder, heeft sinds hun aankomst in België in januari 1990 in de wijk Flora, Laetitia en Christelle grootgebracht. Zij is afkomstig van Kinshasa. De gedistingeerde mevrouw Mukwa werkt niet, maar heeft haar studies voor verpleegster hervat. Haar man gaat stempelen. De Modelwijk biedt zekere voordelen, maar toch droomt ze van een eigen huis. Ze is wat bezorgd voor de toekomst van haar dochters. "Men hoort niet alleen goede dingen over de wijk." Fabien Zimmerlé heeft geen problemen met zijn leden, welke hun afkomst ook zij. "Het aantal nationaliteiten hier is niet op de vingers van twee handen te tellen. Ik hoor hier niet over racisme spreken. Er kunnen soms opmerkingen zijn of een uitschuiver, maar ik geloof niet dat het een echt probleem is."

De onveiligheid van de wijk is volgens hem een overtrokken beeld. "In 2002 waren er drie kleinere aanrandingen en enkele beschadigde wagens. Op 3.000 inwoners ! Het is Chicago niet. Spijtig genoeg doen de geruchten kwaad. Twee ongevallen zijn zeer slecht afgelopen en de pers heeft er grote koppen aan besteed. Twee jaar geleden was er een carjacking met de dood van de dader, en verleden jaar een dubbele zelfmoord. Gans België heeft er over gesproken. Twee adolescenten, weggelopen uit een gesloten instelling, zijn de vader van één van hen komen opzoeken. Ze zijn van het balkon van de tiende verdieping gesprongen. Vreselijke en dramatische gebeurtenis. Spijtig genoeg had de pers meer aandacht voor de levenloze lichamen van de meisjes op de grond dan voor hun levensloop. Waarom en hoe zijn ze daartoe gekomen ? Het antwoord laat nog steeds op zich wachten."

HET CONCEPT VAN RENAAT BRAEM VOOR EEN WIJK VAN VOLKSWONINGEN

In zijn in 1987 verschenen memoires *Het mooiste land ter wereld*, een hardnekkig vooruitkijken naar zijn architecturale utopie, in tegenstelling tot het bittere al in 1968 gepubliceerde beruchte *Het lelijkste land ter wereld*, schetst Braem zijn visie op wat een autonome wijk van sociale huisvesting zou moeten zijn, het best in zijn uiteenzetting over het project op het Kiel in Antwerpen. Dat was wel enkele jaren vroeger, maar toch kan men duidelijk de overeenkomsten aflezen met wat voor de Modelwijk werd gepland.

VOORBIJ DE (ANTI)MODERNE PRAAT

In ieder geval is het beter modern te bouwen dan antimoderne praat te moeten bestrijden.

Op het Kiel verwezenlijkte ik inderdaad een eerste duidelijke CIAM-oplossing (= Congrès Internationaux de l'Architecture Moderne) voor een stedenbouwkundig vraagstuk.

De raad van beheer van de SM Huisvesting, samengesteld uit socialisten en katholieken, wilde als eerste prestatie na de bevrijding een werkelijk moderne verwezenlijking. Brosens, die als staatsafgevaardigde in de raad van beheer zetelde, suggereerde dan Braem, de modernste van allemaal, met het ontwerp te gelasten.

Dit voorstel vond bijval, maar Braem moest nog worden geflankeerd met een socialist, Maeremans, en een CVP'er, Maes, om een evenwicht te bereiken. Ik kende die collega's van haar noch pluim, maar de samenwerking verliep naar mijn wens, d.w.z. dat de ideeën van mij kwamen en mijn collega's voor de uitvoering zorgden !

Het terrein op het Kiel was ruim en sloot aan bij vorige historische etappes van volkswoningbouw. Eerst kwam er gewone blokbouw met kleine binnenhoven, dan waren er blokken met een grotere binnenhof en wij zouden nu een totaal open bebouwingswijze huldigen. Wij kregen te doen met een fantasieloos plan van aanleg opgesteld door stadsingenieur Coreman. Met zeven tegenvoorstellen gelukten wij erin iets geheel anders door te drukken. Het officieel plan voorzag een rij evenwijdig geschikte blokken die telkens tegen mekaars gevels aankeken en mekaar beschaduwden. Wij stelden daartegenover blokken in een V-vorm die een vrij zicht hadden. De drie hoogste gebouwen werden rond een grote weide opgesteld, waartegen ook laagbouw een plaats vond voor de huisvesting van ouderen van dagen.

Vanaf het begin verdedigden wij het principe dat een sociaal centrum bij een ensemble van een duizendtal woningen zeker op zijn plaats was. Wij lukten er echter niet in een complete neighbourhood unit te verwezenlijken. Het sociaal centrum schrompelde ineen tot een kaarterslokaal en enkele winkels. Wij slaagden er wel in een ruime – maar inmiddels toch te kleine – ondergrondse garage te doen bouwen en het principe van wijkverwarming vanuit een centrale door te voeren. Alles bijeen werd het toch een CIAM-realisatie, een van de weinige in België, zij het dan nog op te kleine schaal.

De woningen op het Kiel gaven niet alleen vorm aan een architecturale positie, maar bovendien aan een architectonische moraal van eerlijkheid en ik durf zelfs zeggen van moed.

Moed tegenover de kleinzielige kritieken van conservatieve zijde, die naarmate de bouw vorderde loskwamen in bijvoorbeeld De Gazet van Antwerpen, de Libre Belgique en zelfs in technische tijdschriften zoals Het Bouwbedrijf. Deze negatieve kritieken toonden mij dat ik op de goede weg

was, dat ik de architectuur als een middel tot bevrijding aanwendde, want bevrijding was iets dat mijn critici tot elke prijs bestreden.

Wat zijn nu die middelen tot bevrijding in een grootschalig gebouw ? Alle gevels moeten vrij uitgeven op een grote ruimte met bomen, zo mogelijk op het zuiden. In ons klimaat doet de zon zo goed dat zij tegenover de duisternis waarin de gewone straten een deel van de dag gedompeld zijn verlossend werkt. Wij moeten voortdurend de duisternis verdrijven door een overmaat van licht, door grote ramen. Het plan van de woningen moet zo zijn dat de woonruimte de grootste is en een verlossende indruk geeft als men binnenkomt. De kleuren moeten licht en vrolijk zijn. Mechelse meubelen dient men geen plaats te geven. Zij zijn als in bochten gewrongen clowns met een houten ziel, vol valse opgeplakte ornamenten, symbolen van een valse weelde. De slaapkamers moeten juist groot genoeg zijn om er eenvoudige meubelen in te zetten. Zo mogelijk moeten er terrassen komen waar men een luchtje kan scheppen en kan zonnen. Op het Kiel hebben we die niet kunnen voorzien, maar later wel in Leuven en Deurne.

Belangrijk was dat wij het gelijkvloers zo open mogelijk hebben gemaakt.

Een open zicht tot aan de horizon is een mensenrecht.

Niemand heeft het recht een ander mens muren voor de neus te zetten. Er moet een vrije ruimte zijn tussen de gebouwen. Eigenlijk zou een stad op palen moeten worden gebouwd. Die idee hebben we op het Kiel ter navolging gerealiseerd. Maar dit is slechts mogelijk als de grond vrij is door collectief bezit. Vanzelfsprekend sprak de Libre over 'gaspillage de l'espace' en wou die krant zelfs de namen van de schuldigen !

Iets waar wij belang aan hebben gehecht is het vrij maken van het kanalisatiestelsel, het tonen van de aders en slagaders van het organisme. Dat behoort tot de morele verplichting van het tonen van de waarheid. Aan het Parthenon waren geen buizen, maar een hedendaags gebouw leeft dank zij kanalisaties. Men moet ze dus demonstratief tonen, met de machines die eraan gekoppeld zijn.

Wij hebben de complexen een waardige toegang gegeven. Men komt niet binnen, zoals meestal in Amsterdam : een deurtje open en dan onmiddellijk een trap op. Hier is er een ruime hal, waar men elkaar ontmoet vooraleer in de lift te stappen. In een van de blokken komt zelfs een watertje uit de tuin binnen om de alomteenwoordigheid van de natuur te benadrukken. De drie grote blokken staan rond een centraal plein van 125 meter op 125, dus groter dan de Groenplaats, een groene weide waar moeders in de zomer met hun kinderen terecht kunnen. Onder de blokken is er vooral ruimte. Die zou moeten worden benut voor een passende straatbemeubeling, maar die is er nog altijd niet. Alles kost teveel en komt traag in orde, men ziet bij ons moeilijk het nut van het 'overbodige' in !

Toen het eerste grote woningenblok voltooid was, in juni 1953, hebben wij een tentoonstelling ingericht op de eerste verdieping, ter demonstratie

van het nieuwe wonen. Enkele jonge binnenhuisarchitecten kregen de gelegenheid om hun kunnen te tonen. Dat was absoluut noodzakelijk, want de macht der gewoonte heeft sterke partijgangers, de schoonmoeders, de vriendinnen van de bruid, de meubelwinkels, de meubelfabrikanten, de onverschillige echtgenoten ... Om de macht der gewoonte te bestrijden moet men het betere alternatief kunnen demonstreren.

Onze tentoonstelling, met twaalf interieurs, was een groot succes. 50.000 bezoekers daagden op in een korte tijdspanne. Bovendien wilde iedereen nu op het Kiel wonen. Er was een toevloed van journalisten, toneelspelers, artiesten, die zich allen een levenskader wilden inrichten naar de smaak van Le Corbusier. Misschien hebben wij ook een negatieve reactie van de banale kleinburgerlijke proletariër uitgelokt, maar als men naar de nieuwe tijd marcheert dient dit met een elite te geschieden. De zwijgende meerderheid volgt later als zij de praktische en geldelijke voordelen van de sociale woningbouw heeft leren inzien.

Alleszins was het Kiel het voornaamste architectonische evenement van de jaren 1950-1955. Men richtte bezoeken in van architecten uit heel België, uitgenomen Antwerpen, daar deed men of er niets gebeurd was. Wij kregen o.a. een Engelse delegatie op bezoek die in haar rapport schreef dat het Kiel 'perhaps the most exciting scheme expected' van haar Europese reis was, Joegoslaven die het Kiel als na te volgen model zagen, Tsjechen, en ook een Sovjetdelegatie die niet wilde geloven dat deze woningen bestemd waren voor arbeiders. Wij lieten die Russen zelf kiezen welk appartement ze wilden bezoeken, en dan waren ze overtuigd !

Er kwamen ook bekende architecten poolshoogte nemen, o.a. Van Tijen, die vaststelde dat iets dergelijks in Nederland onmogelijk zou geweest zijn, omdat de architect daar met handen en voeten gebonden was aan economische factoren. Ook Bourgeois kwam kijken en de levenskracht van de CIAM-idee beamen.

Een Amerikaan had bedenkingen over de zichtbaarheid van de leidingen. Onze aders en darmen liggen toch ook niet bloot, zei hij. Naast de esthetische eerlijkheid was het de bereikbaarheid van de buizen en de meters die een bepalende rol hadden gespeeld in onze opvatting. Recent nog heeft men dit principe toegepast als een grote nieuwigheid in het Centre Pompidou in Parijs !

Het Kiel kende vooral een groot succes bij de jongere architecten. Ik herinner mij dat een grote groep Gentenaars op bezoek kwam en ik van op een tafel een revolutionaire speech kon afsteken te midden van lachende, jonge gezichten. Dit zijn gelukkige ogenblikken, kleurige beelden in mijn film !

Toen ik in 1953 op een CIAM-bijeenkomst te Aix-en-Provence mijn wijk op het Kiel voorstelde, zei Le Corbusier dat ik een kans gemist had, 'j'avais manqué le coche', omdat ik de appartementen in de breedte had gepland, terwijl ze volgens hem smal en diep moesten zijn. Ik kon het daarmee niet eens zijn. De zon van Marseille moet men buitenhouden, die van het Kiel zoveel mogelijk binnenhalen.

Droom of utopie

RENAAT BRAEM : DE LES VAN JAPAN (1972) OF EEN VOORLOPER-ECOLOGIST

Renaat Braem werd toen hij waarnemend directeur was van het Nationaal Hoger Instituut voor Bouwkunde en Stedenbouw (1962 – 1965) ook aangezocht om eerst corresponderend, later werkend lid te worden van de Koninklijke Academie van Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten, Klasse der Schone Kunsten. In zijn Memoires vertelt hij dat hij ook in dat milieu dezelfde ideeën heeft verdedigd waarvoor hij altijd gestreden heeft, maar dat hij er de enige propagandist van de nieuwe geest was.

De Academie heeft wel verschillende Mededelingen van hem uitgegeven : *Alles of niets*, *De les van Japan*, *De Stad van Morgen*. Die kennen echter een beperkte verspreiding, ze zijn als het ware confidencieel. Daarom hier

enkele uittreksels uit *De les van Japan* ² uit 1972, ontstaan nadat de auteur in 1970 met een klein gezelschap een reis naar dat land had gemaakt.

In een niet getiteld voorwoord beschrijft hij de visie waaruit hij vertrekt :

Ondergetekende houdt zeer sterk van zijn land en volk, maar kan zich niet ontdoen van de mening, gebaseerd op zijn aanschouwing, dat dit land niet alleen lelijk is, maar bovendien nog alle dagen lelijker wordt, en dit door de schuld van de bewoners.

Het huis onzer gemeenschap is versleten en vervalt zeer snel, wat hygiëne, veiligheid en schoonheid betreft. Het is ethisch en esthetisch een ruïne. Wij worden er lichamelijk en geestelijk ziek. Het lijkt een portret van een mensheid die a.h.w. bezig is geestelijk en materieel zelfmoord te plegen. De optimistische tonen in het Vlaams concert lijken mij geforceerd zelfbedrog.

In die omstandigheden valt het niet licht met koel hoofd vergelijkingen te maken, en wat volgt moge dan ook te sterk gekleurd schijnen en ontzettend schematisch. De bedoeling is echter, door het aandikken der tegenstellingen, het thema duidelijker af te schilderen en de verantwoordelijken tot daden aan te zetten.

Als wij dan zonder oogkleppen onze eigen realiteit willen samenvatten in haar meest stuitende karakteristieken, komen we tot het volgende :

Staat van onze officiële filosofie :

- *verdediging van de "mens" : in werkelijkheid :*
 - *strijdplatform tegen een menselijker samenleving ;*
- *verdediging van christendom en humanisme : in werkelijkheid:*
 - *ideologische bewapening tegen de naar het socialisme strevende wereld, terwijl overigens aldaar onder het motto "socialisme" aan de geestelijke vrijheid de domper wordt opgezet. Oost en West evolueren samen naar een Orwelliaanse wereldgevangenis, vrij denken is immers onverenigbaar met angst voor de andere wereld.*

Staat van onze sociale ordening :

- louter technificatie van het leven, ondermijning van de democratie, schijnwelvaart door louter bevorderen van produktie en consumptie. Verregaande conditionering naar omlaag.

Staat van het leefmilieu :

- chaos, ontaarding, vergiftiging, lelijkheid, verloren gaan van historisch gegroeide volkse eigenheid, zoals uitgedrukt in architectuur en kunst.

² Mededelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, Klasse der Schone Kunsten, jaargang XXXIV – 1972 – nr 1, Paleis der Academiën, Brussel, 53 p.

Staat van de kunst :

- clownesk amusement, sensatiezucht, geldmakerij of esthetische masturbatie, ten onder gaan van gezonde traditie.

Staat van de moraal :

- enerzijds ontbinding van morele waarden, uiteenvallen van sociale samenhang, anderzijds groeiende repressie tegen vrij denken en handelen.

Staat van de literatuur :

- verkoop van libidineuze dromerij, consumptieschrijverij, literatuur over de literatuur.

Staat van de architectuur :

- voor gladde zakenlui inpakmateriaal voor te verkopen ruimte, gladde bouwerij, verbannen van de Kunst-architect.

Dat dit alles geen directe aanleiding geeft tot volslagen anarchie, is slechts aan de inertie van de overgeleverde gedragspatronen te danken, maar voor hen die een wettiging zoeken voor arbeid en leven, blijft niets over dan totale negatie, volledige contestatie – waarna men overblijft met leeg hoofd en lege handen.

De remedie voor dit alles brengt Braem in het slothoofdstuk, waarin we hem leren kennen als een ecologist avant la lettre.

WAT KUNNEN WE UIT DIT ALLES BESLUITEN ?

De verstoring van het leefmilieu is een gevolg van het loslaten van ontwikkeling van de produktiekrachten in een daarvoor niet georganiseerd ruimte. Het bouwen van industrie-complexen, bureelgebouwen en woningen gaat dan alleen afhangen van de minste weerstand, t.t.z. de kostprijs van de grond volgens het toeval van de wet van vraag en aanbod, waarbij de levensbelangen van het volk volkomen buiten beschouwing worden gelaten.

Een der factoren is weliswaar vraag en aanbod van de arbeidskrachten zelf, losgemaakt of gebonden door de relatieve ontwikkelingen van industrie en landbouw. Deze drukt zich echter overal ter wereld uit door toevloed van de agrarische bevolking naar de steden, waardoor het land onderontwikkeld wordt en de stad overontwikkeling vertoont, in omvang, zij het niet in woonkwaliteit.

Dit leidt naar een situatie waarin het platteland nog slechts betekenis heeft als uitbreidingszone voor de stad. Het land is nog slechts nietstad. De stad ontwikkelt zich als een gebied waarin het uitzicht nog slechts de uitdrukking is van tegengestelde belangen, waarbij het geldbelang, het winstmotief, primeert op het volksbelang.

De stadsstructuur is de versteende belichaming van het structureel geweld van een minderheid tegenover een meerderheid. De Japanse stad verstrekt daarvan een sprekende illustratie en tevens het bewijs dat de winst-economie slechts naar ecologische rampen kan leiden, zoals het gebied Tokyo-Nagoya duidelijk laat zien. In plaats van ecologische evolutie krijgt men kanker.

In ons Westen is deze strijd meer geïstitutionaliseerd, door het bestaan van Diensten voor Stedenbouw, Commissies voor Monumenten en Landschappen enzomeer, welke aan de evolutie schijnbaar fasen en grenzen opleggen. Echter slechts schijnbaar, omdat niet het algemeen welzijn maar fataal de belangen van de "economie" steeds het zwaarste wegen. Wat het uitzicht van een land bepaalt is aldus slechts de werkverschaffing, alsof werken een doel op zichzelf ware.

Voor Japan moge de welvaart zich wettigen bij gebrek aan welzijn, omdat de massa de negatieve kanten nog niet als dusdanig herkend heeft. Bij ons stinkt het praktisch overal, en dat drukt zich uit in massabetogingen en de stichting van bijv. in Frankrijk en in de V.S.A. van ministeries voor milieubeleid, wat betekent dat de pollutie aan de algemeenheid schaadt en niet alleen meer aan de werkende massa in haar krottenwijken.

De allengs toenemende onbewoonbaarheid van het totale environment zal meer en meer er ons toe brengen de menselijke bedrijvigheid in het kader van meer fundamentele motieven te plaatsen dan de strijd om geld – dus macht. Deze overblijfselen van dierlijkheid zijn onvereenigbaar met het bereiken van een ecologisch evenwicht in dit tijdsmoment, waarin de levensruimte van de mens zich over het hele zonnestelsel gaat uitbreiden. De planeet aarde moet stedenbouwkundig worden geordend voor het te laat is en de mens aan eigen vuil en lelijkheid zou ten onder gaan.

We zijn zo ver dat de wederzijdse terreur der grootmachten een wankelende vrede schijnt te zullen waarborgen, t.t.z. een afwezigheid van direct geweld. Dit geweld spruit echter voort uit de in de maatschappelijke structuren ingebouwde uitoefening van economisch geweld.

De les is : ordenen – ecologisch en sociaal – of ten onder gaan.

Japan zal moeten luisteren naar zijn urbanisten en architecten en zijn energie constructief aanwenden, of het zal opnieuw in uitzichtloze strijd vernietigd worden.

Maar, wij zelf, hier aan de monding der grote rivieren, moeten evenzeer de ontaarding van ons milieu als les ter harte nemen. Wat hier gebeurt geschiedt minder snel, maar de dreiging is even groot :

Evenals in Japan duidt de ontbinding van het levensmilieu op de ontbinding van de samenleving en is ze niet met stedenbouwkundige voorschriften tegen te houden.

Indien de organisatie van het levensmilieu met alle factoren van ecologische aard werkelijk rekening houdt, zal de vormgeving ook drager zijn van de tekens die een volk van een ander volk onderscheiden, een eigen cultuurexpressie van een andere, vreemde, cultuurexpressie. De wijze van bezetten en uitbaten van een gegeven gebied, met zijn klimaat, reliëf, bo-

dem, grondstoffen, plantengroei, door een mensengroepering met bepaalde raskenmerken en historisch gegroeide wijze van samenleven en denken, kan niet anders dan zich uiten in de totale kunst van het ordenen en gestalte geven aan het environment, de architectuur, de "toegepaste" en vrije kunsten. Dit is altijd, in alle omstandigheden zo, maar het is mogelijk dat een cultuurpatroon gewelddadig verstoord wordt en daardoor – in onze tijd, waarin alles zeer snel gaat – de ontbinding des te sneller in zijn werk kan gaan. In de samenhang van het leven is het immers ook zo, dat de vissen in een draaikolk van hun leefmilieu wel eens tegen de rotsen worden geslingerd.

De mens is een week organisme en mag liefst geen geweld worden aangedaan, noch direct, noch structureel en latent, in kleine dosis.

De geforceerde amerikanisatie, want democratisatie kan men het helaas niet noemen, waaraan de Japanse gemeenschap werd onderworpen, is een verstorend element, dat de harmonische verdere ontwikkeling van de Japanse samenleving en dus van de Japanse cultuur, in gevaar brengt.

Dat is in Japan goed zichtbaar. Waar het winstbejag – dus de machtstreberei – de achtergrond vormt van het technische – namaken, evenaren, overtreffen – is het assimileren van Amerikaanse technologie en werkmethode natuurlijk zeer verdedigbaar. Waar echter dit zelfde winstmotief de zin voor solidariteit, geestelijke en sociale discipline van het Japanse volk ondermijnt, door de basis zelve van het Japanse zijn te vernietigen, is actie geboden tegen de destructieve economische krachten. De pest van deze tijd is de overheersing van een zogenaamde "economie" over de eenvoudige betrachtning naar een volwaardig leven.

In ons land gaat de vervlakking en de vernietiging van de volkse eigenheid eveneens zijn gang. Dit is merkbaar in de almacht van het geld inzake de inrichting van het leefmilieu, de ontaarding van de architectuur, de invasie van Amerikaanse vulgariteit en sensatiezucht in de kunst, het ten onder gaan van morele maatstaven, het woekeren van corruptie in politiek en zakenleven, de toename van misdaad en onzedelijkheid, de toenemende invloed van reclame en allerlei vormen van conditionering. De algemene lelijkheid en onleefbaarheid kan slechts tegengehouden worden door beteugeling van het winstmotief, onconditionering, een geestelijke discipline op basis van individuele vrijheid en verantwoordelijkheid.

Dit betekent : herstel van het geloof in zichzelf, het opnieuw zin geven aan het leven. Inzake environmentaal beleid behelst deze geestelijke vernieuwing het beschouwen van het leefmilieu als ondeelbare eenheid, planmatig te sturen naar bevrediging van de collectieve en individuele behoeften, t.t.z. naar bevrijding.

Dit komt neer op het beroep op de verbeelding, de totale visie, de doordringing van het hele milieu met – kunst : voor ons dan kunst – internationaal van geest – nationaal, - dus Vlaams van vorm !

Het is levensvoorwaarde dat er een einde komt aan het overwicht van economen en ingenieurs. Wat typisch is voor de mens is juist zijn subjectieve, d.i. creatieve tussenkomst in het geheel der dingen. Indien de

wetenschap niet bevrucht wordt door de kunst, zal, wat wij cultuur noemen, verschrompelen tot computer-dictatuur en marktonderzoek.

Misschien kan ons het Japanse voorbeeld leren welke krachten destructief en welke constructief zijn. Mij schijnt het dat tenslotte Japan door zijn potentieel aan eigen volkskracht de weg der synthese zal opgaan, zij het onder druk van environmentale catastrofes en sociale aardbevingen. Wij hebben echter al meer van onze ziel zien afbrokkelen dan zij, wij hebben dus ook meer te winnen door de les die Japan ons opdringt ter harte te nemen.

Voor de arbeiders

DE PRINCIPES VAN RENAAT BRAEM ROND 1953³

1. In de periode die wij thans beleven kan een filosofie die het ultieme zwaartepunt van het ons omringende en doordringende gebeuren buiten het leven plaatst geen nut opleveren, omdat zij vruchtbare actie slechts remmen kan. Wat wij nodig hebben is een denksysteem dat ons een juist

³ Renaat Braem : Het mooiste land ter wereld, Kritak, Leuven, 1987, 215 p., pp. 94-95

begrip geeft van wat ons overkomt, een klare richtlijn bij ons denken en handelen.

2. Ons denken en handelen zijn een objectieve realiteit, deel van een onverbreekbaar geheel van verschijnselen, waarin geest en stof niet autonoom bestaan.

3. De mens beleeft de realiteit rondom zich met zijn hele wezen. Hij is het product van die realiteit, maar wijzigt ze op zijn beurt in een voortdurende betrachtning het leven te bestendigen door het meesterschap over zijn milieu te verwerven.

4. Op het ogenblik blijven wij in dit opzicht catastrofaal in gebreke, zodat de soort dreigt ten onder te gaan.

5. De wetenschap dient te onderzoeken hoe de stof tot leven is gekomen en hoe het levende organisme tot denken en bewustzijn is geëvolueerd. Als bewuste wezens stellen wij echter het zijn vast zonder dat enige verklaring van het waarom mogelijk is. Noch de godsdiensten noch de filosofieën kunnen de essentie van het zijn verklaren. Het is naïef en zelfs schadelijk er een waarom aan toe te voegen. Slechts het hoe is toegankelijk, al het andere is schepping van de menselijke verbeelding.

6. De enige vorm van vroomheid voor de mens van heden en morgen is de verbreding van het bewustzijn van het zijn tot het besef dat hij zelf deelneemt aan de grote opgave van de bemeestering van de natuur door de mens. Het is slechts dit bewustzijn dat zin kan geven aan het bestaan. Het uitbreiden van het bewuste zijn kan slechts een product zijn van deze groeiende bemeestering door wetenschap en techniek.

7. Als sociale levensregel volgt hieruit de verplichting het bevorderen van de middelen om het meesterschap over de natuur te veroveren. Dit impliceert m.i. het organiseren van een sociale ordening waarin voor alle leden het materiële en geestelijke bestaansminimum gewaarborgd is. Zo alleen kan de ontplooiing van het individu in een harmonische gemeenschap mogelijk worden gemaakt. De volgende etappe van de maatschappelijke ontwikkeling is dus het geleidelijke invoeren van een klassenloze maatschappij waarin de productiemiddelen volgens plan worden uitgebaat ten voordele van alle leden van de gemeenschap en waarin de persoonlijke inspanning ten bate komt van allen.

8. Morele vooruitgang veronderstelt het verwijderen van baatzucht als levensdrijfveer. De maatschappelijke organisatie moet worden gericht op de volledige menselijke solidariteit. Die smeedt alle verrichtingen van individu en gemeenschap tot een harmonisch geheel.

9. *Het is bijgevolg duidelijk dat zedelijke en technisch-wetenschappelijke vooruitgang innig met elkaar verbonden zijn op voorwaarde dat de mogelijkheid van uitbuiting van de mens door de mens door de privé-toeëigening van de productiemiddelen afgeschaft is. Pas wanneer de thans alle levensverrichtingen doordringende baatzucht aan de basis zelf aangestast wordt, en niet meer door zedenpreken (hetzij humanistische, hetzij christelijke) alleen, kan er van een ware mens-vorming, van een waar humanisme sprake zijn.*

10. *Eerst op deze basis kan een cultuur groeien waarin de leugen die ons hele geestesleven vervalst en ondermijnt verdwijnt en plaats maakt voor een constructieve waarheid, die een bijdrage levert tot een groter geluk van allen en de plaatselijke harmonie in onze wereld.*

11. *Men begrijpt dat de kunst, die het hele levensmilieu tot bouwstof neemt, zich moet ontwikkelen in een totale synthese met wetenschap en techniek.*

Deze doelstellingen, gebaseerd op een alles omvattende actietheorie, leiden me tot een scherp omlijnende totaalarchitectuur.

EEN ELLIPS ALS SYMBOOL VOOR HET VRIJE DENKEN

U. JACOBS

Waarschijnlijk is het laatste grote bouwwerk van Renaat Braem het tussen 1971 en 1976 opgetrokken Administratie- en Rectoraatsgebouw van de Vrije Universiteit Brussel. Het is een te lange tijd miskend kunstwerk, dat de recentelijk vernieuwde aandacht als Brussels kunstwerk, prestigegebouw van de VUB, en belangrijk onderdeel van het oeuvre van de architect ten volle verdient. Het staat als de trotse vaandeldrager van de ideologie van de vrije universiteit en het vrije denken vooraan op de campus van de VUB te Etterbeek.

De voorgeschiedenis

Een van de belangrijkste vraagstukken na de splitsing van de ULB en de VUB in 1970 was dat rond de huisvesting van de nieuwe universiteit die op het voormalig Oefenplein van het Leger te Etterbeek gepland werd. Het terrein was opgesplitst omdat ook de ULB nood had aan nieuwe gebouwen en er werd een internationale wedstrijd uitgeschreven voor het ontwerpen van een volledig nieuwe campus voor de twee universiteiten samen. Hoewel Braem hiervoor een bijzonder interessant en vooruitstrevend ontwerp had gemaakt werd ze gewonnen door de Franse architect Noël Le Marquisier, waarna er redelijk snel problemen ontstonden en de ULB zich

afkeerde van het ontwerp. Ook de VUB zag gaten in het ontwerp en stelde Le Maresquier aan als architect-coördinator van de bouw van de campus op haar deel van het Oefenplein, en wees het ontwerpen en uitvoeren van de verschillende gebouwen toe aan verschillende architect-realisatoren. Renaat Braem werd gevraagd een ontwerp te maken voor een Administratie- en een Rectoraatsgebouw in dezelfde lijn als de ideeënschets van Le Maresquier.

Dit gebouw moest in de eerste plaats een prestigegebouw worden dat vooraan op het terrein werd ingeplant. In november 1971 werd het eerste ontwerp voorgesteld. Het was redelijk futuristisch en geïnspireerd op religieuze gebouwen uit het Oosten. Het bestond uit zeven ronde schijven waarvan er zes in een cirkel werden geplaatst en een zevende in het midden, waarin een aula zou ondergebracht worden. Hier bovenop en op drie van de zes andere schijven werden vier kleinere schijven geplaatst, de drie andere zouden worden beplant, wat het geluid van overvliegende vliegtuigen moest dempen en het gebouw zou laten beantwoorden aan een eigentijds ecologisch streven. Het hele gebouw zou in een vijver komen te staan wat het een nog grotere uitstraling zou geven. In het centrum van elke toren of schijf was een centrale koker geplaatst waarin technische ruimtes zouden worden ondergebracht. Deze zou ook onderaan de steunpilaar zijn die in de vijver stond en waarrond de ronde ruimtes als op schotels werden gemonteerd. Rondom alle schijven zouden ramen komen om voldoende daglicht binnen te krijgen. Braem wilde in deze schijven voornamelijk een open bureaulandschap creëren, met indien nodig enkele afgesloten bureaus in de periferie van de schijven en ronde vergaderzaaltjes in het midden van de ruimte in hout en polyester met bovenlichten en bovenop koepelvensters. Alle ruimten zouden in verschillende kleuren worden geschilderd om een aantrekkelijke werkomgeving te vormen. De hele constructie moest in geprefabriceerd wit beton worden gemaakt, wat het zeer modern zou doen overkomen en ook aansloot bij de tendens in de architectuur om met nieuwe materialen te werken.

De bedoeling van de ronde vormen was het gebouw een dynamische uitstraling te geven. De cirkel is namelijk de meest eenvoudige vorm en is oneindig omdat geen begin en eindpunt kan worden vastgesteld. Braem wilde de symboliek van het gebouw boven het functionele laten staan, waardoor het in contrast zou staan met de utilitaire opvattingen van de andere faculteitsgebouwen. Het hele complex, geplaatst in een vijver zou het uitzicht hebben van een 'Tempel der Wetenschappen'.

Omdat dit ontwerp veel te duur zou uitkomen werd het zeer tegen de zin van Braem beperkt tot drie hogere torens. Ook wilde de VUB aparte bureaus in plaats van landschapbureaus waardoor het hele effect van de ronde ruimte en daarmee de symboliek er rond zou verdwijnen. Braems ontevredenheid werd vooral veroorzaakt door het onbegrip dat er was vanuit de VUB tegenover zijn geladen architectuur. Het ontelbaar aantal variaties op het eerste ontwerp dat hij maakte getuigt van de bevologenheid waarmee hij dit ontwerp maakte en probeerde te verdedigen en ver-

klaart ook de gekwetstheid na het afwijzen ervan, gevolgd door de vraag om een nieuw ontwerp dat wel zou afsteken tegen de andere gebouwen op de campus maar in de eerste plaats goedkoop zou zijn.

Het definitieve ontwerp

De ellips was hiervoor de meest eenvoudige denkbare oplossing en zou bijgevolg ook de goedkoopste moeten zijn. Bovendien wilde Braem hiermee de ideeën tot expressie brengen dewelke hem voor deze universiteit fundamenteel schenen. De ellips was voor hem de basisvorm die de synthese van alle elementen symboliseerde: het weten over de totale dialectische samenhang van alle gebeuren en dingen als basis voor de wetenschap en de mogelijkheid van de mens om zijn leefmilieu, zijn sociaal leven en zichzelf bewust te veranderen als basis voor de ideologie. Bovendien is de ellips ook in het heelal de meest primaire vorm, volgens dewelke de banen van de planeten lopen en waaruit de vorm van cellen bestaat. Een derde element dat de ellips tot meest geschikte vorm maakte was haar eigenschap dat zij twee centra heeft en daarmee een interne dynamiek. Dit symboliseert meteen het meest belangrijke punt in de ideologie van de vrije universiteit, namelijk het antidogma en vrij onderzoek en denken. Een laatste element was dat volgens hem de ellips de meest functionele vorm was voor de organisatie van de gemeenschap van werkers die in dit gebouw zou ondergebracht worden. Zijn idee was dat de cirkel de primaire vorm is waarin een gemeenschap zich tegenover de omringende wereld opstelt – en een ellips is toch een cirkel bij uitbreiding – en dat de circulatie hierin in curven gebeurde en niet in rechte hoeken.

Ook dit ontwerp heeft een groot aantal aanpassingen doorgemaakt voor het goed genoeg was om uit te voeren. Zo stond het lange tijd in een ellipsvormige vijver, waren er verschillende opties voor een aula achter het gebouw – van onregelmatige, grillige vormen tot een kleine ellips – die uiteindelijk helemaal werd weggelaten, stond het gebouw op pilaren met daartussen verschillende losse ruimtes in ronde en grillige vormen, werd het rectoraat op het dak geplaatst in een los volume in de vorm van een dwars geplaatste ellips, enz.

De uitvoering

Het hoofdgebouw in zijn meest simpele vorm bestaat uit een ellips waarvan de verdiepingen zijn opgehangen rond drie verschillende kernen waarin, net als bij het ontwerp van de torens, de technische ruimtes zijn ondergebracht. In het midden staat een trappenhal en verschillende liftkokers en in de zijkanten sanitair, verluchting, noodtrappen en dergelijke. De muren rond deze kernen zijn gordijnmuren die golvend verlopen volgens de buitenmuren in de vorm van de ellips. Daar rond wilde Braem opnieuw open bureaulandschappen creëren, wat opnieuw werd afgeschreven door de VUB.

De oorspronkelijke gevel van het gebouw was verticaal geled: over de gehele hoogte van het gebouw was tussen elke verticale rij ramen een be-

tonnen uitspringende kolom voorzien. Deze waren tussen de ramen in horizontaal met elkaar verbonden volgens een gebogen lijn en gaven de gevel een sterke dynamiek, ook omdat geen van deze kolommen hetzelfde kon zijn door de curve van de ellips. Dit ontwerp was echter weer te duur voor de VUB en moest beperkt worden tot een minimum. Braem wilde een

zwarte bakstenen gevel om zijn ontevredenheid met de gang van zaken op de VUB te symboliseren, maar uiteindelijk werd gekozen voor een gevel in lichtgrijze baksteen. Het effect van de verticale geleiding werd hierdoor wel grotendeels teniet gedaan – ook al werd een deel opgevangen door de ramen te verhogen en te versmallen – wat de uitstraling van het gebouw sterk verminderde.

Ook de vijver werd uit het ontwerp gehaald, wat de visuele verlenging van het gebouw die door de spiegeling in het water werd veroorzaakt teniet deed. Waar Braem echter geen afstand van wilde doen was de luifel boven de inkom die de gevel bekroonde, in de vorm van een omhoog krullende en uitwaaiende golf die uit het gebouw lijkt te vloeien. De luifel vloeit ook letterlijk uit het gebouw en is over de hele diepte van de inkomhal aan het plafond opgehangen. Hij bedekt de sas van de inkom en wordt door twee zuilen ondersteund tot hij in alle vrijheid uit het gebouw komt. In de luifel bovenaan zijn horizontale gleuven aangebracht die het aflopend regenwater van de voorkant van de luifel naar de bovenkant op de sas afleiden, een systeem afgeleid van de tuit van een Melita-koffiepot waarin onderaan een gaatje was gemaakt om aflopende druppels terug

naar binnen af te leiden. Op de omhoog krullende kant van de luifel zijn verschillende symbolen aangebracht die verband houden met de vrijmet-selarij en de ideologie van het vrij onderzoek.

Ondanks de vele beperkingen die vanuit de VUB werden opgelegd, werden een aantal interessante zaken toch uitgevoerd. Zo is de – intussen verbouwde – ontmoetingsruimte uitgevoerd met de speciaal daarvoor ontworpen vloer, die geïnspireerd werd op de art nouveau maar hier met goedkope tegels werd uitgevoerd, in plaats van dure mozaïeken. Deze ruimte heeft dezelfde uitwaaiierende vorm als de luifel maar hier ook symmetrisch naar de achterkant van het gebouw toe, en is ook boven de luifel op de eerste verdieping gesitueerd, zodat de vorm lijkt door te lopen naar buiten toe. Jammer genoeg blijft van deze ruimte nu weinig over omdat ze verdeeld is in kleinere kamertjes. Gelukkig komt langzaamaan vanuit de VUB het besef dat het gebouw in ere moet hersteld worden.

Meer symbolen

In de inkomhal tegenover de toegangsdeuren is een spiraal in baksteen aangebracht die tot uitdrukking brengt dat – zoals Braem het uitdrukte –

“onze woning, de Melkweg, een spiraal in een ellips is”. Hiermee wordt nogmaals aangetoond dat in Braem’s architectuur niets zonder een reden was. Hij hechtte enorm belang aan betekenis in de vormgeving, zowel symbolisch als functioneel, wat niet altijd even evident was en dus vaak niet begrepen werd. Deze symboliek is ook verder uitgewerkt in het thema van de muurschilderingen.

Het hoogtepunt van de symboliek in het gebouw zijn zonder twijfel de 500 meter lange muurschilderingen, die door Braem zelf werden ontworpen en ook uitgevoerd, hoewel jammer genoeg niet volledig. Oorspronkelijk was het nochtans zijn bedoeling ze te laten uitvoeren door de Chileense kunstenaar Matta of één van de Mexicaanse muralisten, die alle zeer politiek geladen muurschilderingen maakten, maar net als alle andere dure voorstellen werd ook dit van de baan geveegd. De schilderijen van Braem

volgen een programma waarin de ideologie die hij had ontwikkeld in verband met de vrije universiteit, het vrij onderzoek en het bevrijden van de geest tot uiting komt. Ze zijn aangebracht op alle zes etages tegen de middenkernen en zouden goed te zien en te begrijpen zijn geweest indien men zich had gehouden aan de wens van Braem om open bureau-landschappen te maken. Nu moet men het hele parcours aflopen om ze te begrijpen, wat natuurlijk zonder meer interessant is. We zien daarbij een interpretatie door de architect van het ontstaan van de wereld en de levensbeschouwing van de universiteit met als ultieme streefdoel de vrije mens in de vrije gemeenschap. Voor deze voorstellingen maakte hij gebruik van universele en eigen symbolen, esoterie en scènes uitgevoerd in een zeer karakteristieke kleuren- en vormtaal. Op de benedenverdieping zien we de voorstelling van de basisenergie waaruit de aarde in de kosmos ontstond met haar tegengestelde elementen water en vuur. Op de eerste verdieping is de oorsprong van het leven afgebeeld met cellen die zich delen en ontwikkelen in fasen tot wieren en verder. Op de tweede verdieping is de primitieve aarde met plantengroei en de dierenwereld af-

gebeeld en op de derde zien we de mens in zijn milieu met de elementaire vorming van gemeenschappen. De vierde verdieping stelt de strijd van de mens voor zijn vrije ontwikkeling voor en op de vijfde – de verdieping van de rector – is ons doel uitgewerkt: de bevrijding van de menselijke geest.

Besluit

We hebben hier te maken met een gebouw dat moeilijk in de ontwikkeling van de architectuur van de twintigste eeuw te plaatsen is omdat het geen typisch voorbeeld van een architectuurstroming is en omdat het zelfs binnen het oeuvre van Braem niet als een etappe in de evolutie kan gezien worden. Belangrijk hierbij is dat we goed weten dat dit gebouw niet werd uitgevoerd zoals het werd ontworpen en dat we dus bij de bespreking ervan de ontwerpen als belangrijk materiaal zien. Hoewel ze niet tot wezenlijke gebouwen omgezet zijn, zijn ze toch belangrijk voor de Belgische architectuurgeschiedenis en zeker voor de evolutie in het werk van de architect. Hierin is namelijk veel duidelijker zijn interesse te zien voor organische vormen die geïnspireerd zijn op de natuur en de kosmos. Zeer belangrijk is ook de oorspronkelijke gelede gevel waarin we duidelijk een stijlverwijzing zien naar de bibliotheek van Schoten, de woonwijk Kruiskenslei te Boom en zelfs het Glaverbelgebouw te Brussel. Het sculpturale in het gebouw is onder andere te vergelijken met het Nederlandse expressionisme van de Amsterdamse school en het Duitse van de architect Erich Mendelsohn, en de laatste perioden van Le Corbusier, met als belangrijk voorbeeld de OLV-kapel te Ronchamp, en met het Guggenheimmuseum te New York van Frank Lloyd Wright. Wanneer we ons richten op alleen België zien we nauwelijks invloeden, wat grotendeels te maken heeft met het feit dat er in België amper sprake was van een gericht architectuurdenken. Maar in ieder geval kunnen we stellen dat dit gebouw een belangrijke plaats verdient in het Belgisch patrimonium, ondanks het feit dat het vanwege financiële overwegingen niet volledig werd uitgevoerd zoals het door de architect was gewenst.

Bron: U. Jacobs, *Renaat Braem. Administratie- en Rectoraatsgebouw van de Vrije Universiteit Brussel, 1971-1976*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Brussel 2003.